

૭૫૮

૭૫૮

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

1547

Title :

~~Vandana~~ *Sanskrit*

આશાધર મહેડા

૮
વિદ્યા સમાજના વિવેચના (૧૦)
૨ વર્ણ વિવેચના (૧૦)

Pho-6.

1547

InComplete

: ~~Varna Sanshoda~~		: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
1547	:	: 901 સમીક્ષા વિદ્યાલય : Remarks
2 ૯૦૧ વિદ્યાલય (inc.)		

श्रीगणेशाय नमः॥ सिद्धं वर्णं समानायं तु निजिबहुधोदितं॥ संहतेपेणविरोधेन
निर्णयमियथा मतिः॥१॥ सच वर्णं समानायः कौमारादिमते पंचाशत्संख्याकवर्णः॥ न
त्र-अकारादयः पंचकृस्वाएकमात्रो ह्रस्व इति ह्रस्व लक्षणं॥ पुनश्च ते दीर्घाः॥ अनेकमात्रो दीर्घ
इति लक्षणं॥ एवं चक्षुःस्पष्टाः पि दीर्घं तर्जवः॥ तथा च॥ अ-आ ई-उ ऊ-ऊर्क-ऊर्क-ऊर्क-ऊर्क इति दशा
समानसंज्ञका जाताः॥ लवर्णस्य दीर्घं भेदेनास्तीति मतमसंवेनिकं॥ चत्वारि संध्यक्षराणि॥ सं
धिजन्मान्यक्षराणि संध्यक्षराणि निमुसलेः॥ यद्यपि निखिलवाङ्मयबीजभूतस्य वर्णसमा
नायस्य प्रादुर्ब्रह्मतथानित्यत्वात् संधिजमत्वं चतुर्णानां तदंतर्गतवर्णानां तसंज्ञवतितथा
प्योपचादिकं संधिजमत्वं भवत्येवेति न दोषः॥ द्विलक्षधामनुत्पत्त्यात्॥ यथापरब्रह्मणः
क्रोधहर्षादिवर्णानंतयेति॥ वस्तुतस्तु सर्वाणिपिसंधिकार्याणि कात्पनिकानि॥ अथ
उवाच स्फोटस्वीकारात्॥ तदुक्तं॥ वैयाकरणनूषणे पदे वर्णानि विद्यन्ते वर्णैश्चिवयवा

नच। वाक्यात्पदानामत्यंतं अवि वेको न कथ्येति॥ एहे-ओ-औ-संध्यक्षराणां तिस्रः
स्वतासूत्रं। दशानिः समानैः संकलनया चतुर्दशस्वरः॥ अनुस्वारविसर्गश्च स्वरसु
ध्येगणनीयौ तयोभ्यां योगवाहसंज्ञाः॥ अकारयोगं विना तु दुच्चारसंज्ञवात्॥ अथो
क्तस्वरमात्रयोगे नवाहः असराण्ययोस्तद्वितियुत्पत्तेः॥ तत्र चतुर्दश द्वैचस्व
रा इति कौटसूत्रं। सर्वे स्वरः अकारस्यैव विकाराः गोधूमस्य अपूपपादिवत्। अकारो
वै सर्वावगतिश्रुतेः॥ अक्षराणामकारोऽस्माति भगवदुक्तेश्च। अकारो वास्तु देवस्य
द्वितीकोऽक्षरः। अकारस्य षोडशात्मकस्य ककारादिव्यंजनसंयोगात् कलशब्द
ज्ञातोऽत्यन्तिः। यथा पृथिवी जलसंयोगाद्यदाहृत्यतिः॥ अतएव ककारादिनां व्यंजन
तां व्यंजयन्ति राष्ट्रानां अति व्यक्तिकुर्वन्ति व्यंजनानि इति युत्पत्तेः। कादिति व्यंजनानां
तिसंज्ञासूत्रं॥ व्यंजनानां स्वरसंयोगमन्तरेणोच्चाराणां नतवृत्तिरेव जातिरभिधेयं

॥१॥

दिजननवत्॥ अतएव मन्त्रशास्त्रे वर्णानां शिवरात्र्यात्मकत्वमुक्तं॥ तथाहि कका
रादिक्षराणां वर्णस्ते शिवरूपिणः॥ अकारादिविसर्गात्तास्वरः षोडशाक्षरयः॥
विना स्वरं तु नामैषां जायते व्यक्तिरंजसा। शिवशक्तिमयान् प्राहुरतो वर्णमना
पिण्ड इति। इदं च शिवः रात्र्या युक्तो यदि न वर्ति शतुः प्रजवितुमिति सौंदर्यलहरिप्रो
क्तव्याख्यायामस्ति तं। व्यंजनीनि च त्रयस्त्रिंशत्। तत्र पंचविंशतिस्पर्शाः कादयो मा
वसानास्पर्शा इति ज्ञात्वा चत्वारोऽन्तस्थाः यरलवा अन्तस्था इति सूत्रात्। चत्वारः।
उष्माणः। शषसहा ऊष्माण इति सूत्रात्। संकलनया तयस्त्रिंशद्व्यंजनानि॥ तथा
हि। कस्य गघड-चघजझन ढढडढलतथदधनपफबजमयरलवशषसहेति
स्वरैः सह संकलनये को न पंचाशद्व्यंजनाः सन्मना लोकप्रसिद्धाश्च। अकारस्य तु
वसिष्ठद्विरूपत्वमंगीकृत्य पंचाशद्व्यंजना इति मानिक्यवहारः॥ तेषां चानुज्ञाप्त

निलोमजयेनशत संख्या वर्णमाक्षतवति। कपसंयोक्तृ इत्याकारयुक्तव्यंजन
 द्यात्मकंमात्रायासंभंमात्रिका आहुः। अष्टोरप्रातावयवमाजेतिपक्षेचाष्टौवर्गान्
 गणयन्ति। तथाष्टौः स्वरवर्गः द्वितीयः कवर्गः तृतीयश्चवर्गः चतुर्थश्चवर्गः पंच
 मस्तवर्गः षष्ठः पवर्गः सप्तमोयवर्गः अष्टमः शावर्गः इत्याकारस्तुमैकलात्संख्याधि
 कोचनति। पद्मबाजादिमाक्षपेक्षयाशब्दबीजमाजेयंमुख्येति सिद्धं तः। पाणिनीय
 मा नतेतुद्विचत्वारिंशदक्षरोवर्णसंज्ञायः। तत्रेयमस्ति किंवदति। पुरादिलगोनदर्पव
 त्समापेक्षानाम्नाकस्यचाक्षरेः पुत्रापूर्ववयमिज्जातैककुत्रादैवयोगाद्विद्यमान
 नूनः॥ साचप्रतिदिनमेधमानमेधयितेनतनयमुपादायपिनृग्रहसंनिधौकृतसंस्का
 रस्यदिशेर्धमयनविधिसिध्यर्थंस्वकूटोप्यवविधायावसत्। तस्याः सुनुः शैश
 वाहारस्यसंश्रान्तसर्ववियः शिवाशयनतत्परोवन्नूवः। सकृदचित्स्वरसंस्कारसं

॥२॥

न्यकूबोधकरनेत्रचांद्रदित्यः सारवतरं व्याकरणं कर्तुं कामोबन्नूव। तदर्थं सप्ति
 वध्यानात्मकंमंगलमाचरन्समाधौडमरुनादमाकर्ण्यचतुर्दशसूत्रात्मकंवर्ण
 समाम्नायशास्त्रं प्रतिसंधत्तेस्त। ततः समुनिस्तत्रस्थवर्णक्रममुपादायचिबिर्षि
 तशास्त्रोपशायोगिनः॥ प्रत्याहारान्परचयत्। ततस्तानिस्तूत्राणिमाहेश्वरा
 णानिपदिप्यते। तानियथा। अइउए१ कूजकू२ ए३ ओ४ औ५ हयवरट्५
 ल६ ए७ नमडा८ नम९ सभनृ८ घ७ धृ७ ष७ जवगड८ श९ र१० यफछठयेचटतवू११
 कपय१२ शषसर१३ हल१४ अत्रहकारः प्रयोजनवशात्पुनः पठितोयेकरवगण्य
 ते। तत्रअसिद्धक्रमपरिहारेप्रयोजनंमत्तनायांतरंगमात्रायांइत्येव। माहेश्व
 रस्तूत्रेष्वनुबंधनिवेशनादौरवमाशंक्यतत्रत्यवर्णक्रमः सारवतव्याकर
 णेनिरनुबंधः सन्निवेशितः परंतुनत्रसंज्ञांतरकः यनायांगौरवंप्रत्युताधि

कमायात्। तथा हि ॥ अक्रांस्थाने समाना इति। एचंस्थाने संध्यक्षराणांति। इचंस्थाने
 नेतामिन इति। अचंस्थाने स्वर इति ॥ वस्तुतस्तु तर्कशास्त्रवत्। व्याकरणे लाघवमेव
 व सर्वथा चिन्मिषितमिति नास्ति नियमः ॥ तथा हि ॥ घा। धि। घु। टि। कृत्वा। अदिसंज्ञावि
 धौ लाघवमादत्तं। सर्वनामस्थाने कर्मप्रवचनाय परस्मैपदादिसंज्ञासु च गौरवमादत्तमि
 ति। यद्यपि कलमुन्यंगैरवन्तेशायेत्यन्यर्थासंज्ञासु समाधानमाहस्तथाप्यात्रेडि
 तादिसंज्ञासु तदज्ञावात्। आचार्यवचनेषु गौरवलाघववचयौ यौ अभिनिवेशो न
 समंजसः। अचिन्तु व्यवहारविरोधिसाधवदुष्टमेवेति ममामहे। तथा च परिभा
 षा। पर्यायशब्दानां कुलधुचर्चानादियते इति। आचार्यहि स्वकीयसंदर्भनेपुण्येन
 शब्दसंनिवेशं कुर्वन्ति न तु गौरवनिपात्तिकदुल्लिखितरुचिरमिति मुख्यबोधव्या
 करणे हि वोपदेवेन। अ॥ ६॥। अ॥ ७॥। अ॥ ८॥। अ॥ ९॥। अ॥ १०॥। अ॥ ११॥। अ॥ १२॥। अ॥ १३॥। अ॥ १४॥। अ॥ १५॥। अ॥ १६॥। अ॥ १७॥। अ॥ १८॥। अ॥ १९॥। अ॥ २०॥। अ॥ २१॥। अ॥ २२॥। अ॥ २३॥। अ॥ २४॥। अ॥ २५॥। अ॥ २६॥। अ॥ २७॥। अ॥ २८॥। अ॥ २९॥। अ॥ ३०॥। अ॥ ३१॥। अ॥ ३२॥। अ॥ ३३॥। अ॥ ३४॥। अ॥ ३५॥। अ॥ ३६॥। अ॥ ३७॥। अ॥ ३८॥। अ॥ ३९॥। अ॥ ४०॥। अ॥ ४१॥। अ॥ ४२॥। अ॥ ४३॥। अ॥ ४४॥। अ॥ ४५॥। अ॥ ४६॥। अ॥ ४७॥। अ॥ ४८॥। अ॥ ४९॥। अ॥ ५०॥। अ॥ ५१॥। अ॥ ५२॥। अ॥ ५३॥। अ॥ ५४॥। अ॥ ५५॥। अ॥ ५६॥। अ॥ ५७॥। अ॥ ५८॥। अ॥ ५९॥। अ॥ ६०॥। अ॥ ६१॥। अ॥ ६२॥। अ॥ ६३॥। अ॥ ६४॥। अ॥ ६५॥। अ॥ ६६॥। अ॥ ६७॥। अ॥ ६८॥। अ॥ ६९॥। अ॥ ७०॥। अ॥ ७१॥। अ॥ ७२॥। अ॥ ७३॥। अ॥ ७४॥। अ॥ ७५॥। अ॥ ७६॥। अ॥ ७७॥। अ॥ ७८॥। अ॥ ७९॥। अ॥ ८०॥। अ॥ ८१॥। अ॥ ८२॥। अ॥ ८३॥। अ॥ ८४॥। अ॥ ८५॥। अ॥ ८६॥। अ॥ ८७॥। अ॥ ८८॥। अ॥ ८९॥। अ॥ ९०॥। अ॥ ९१॥। अ॥ ९२॥। अ॥ ९३॥। अ॥ ९४॥। अ॥ ९५॥। अ॥ ९६॥। अ॥ ९७॥। अ॥ ९८॥। अ॥ ९९॥। अ॥ १००॥।

॥३॥

लाघवसत्वेपि तांतिर्व्यवहारलक्षितमइति संतव्यं। तत्र स्वानुभवशामाण्यात्
 पाणिन्यादयः। शास्त्रकारहि पूर्वोक्तं संज्ञादिकं प्रविरोधज्ञापनाय स्वभा
 स्त्रे निवेशयन्ति स्म। यथा पाणिनिना विशर्जनं। यानुस्वारसंज्ञयोः पूर्वोक्तं संज्ञा
 रेवोपादानं कृतमिति ॥ अविरोधधोलनाथनियपाणिना स्वभास्त्रे मतांतरकदृष्टं
 मुनिनां नामग्राहं निवेशनादेव धर्मशास्त्रेपि याज्ञवल्क्यस्मृतौ मन्वादीनां परिगणनमि
 ति। ननु महाश्वरसूत्रस्था द्विचत्वारिंशत्संख्याकारवर्णः परिगण्यते ॥ स्वानुभ
 वस्ति द्वानां दार्घ्यादीनामपि मतांतरे संख्या न दर्शिता। कथं तेन गणिता इति चेत्सत्यं।
 मतांतरे संख्या सत्वेपि पाणिनीये लाघवार्थमेतावं त एव गणिता इति बोध्यं। दार्घ्या
 दीनां सर्वसंज्ञाविधाने न गुणलंघनीकारात् ॥ तत्र श्रुतेरुका इह शास्त्रे गुण इति प
 रिभाषया संख्याधिक्योपपादकत्वं नास्ति। अनेका इह शास्त्रे गुण इति वचनमेव

आचक्षते शिष्टाः। इह शास्त्रे पाणिनीय व्याकरणे गुणद्वयोऽभेदकावर्गस्वर
 पञ्चेदकान्नवन्ति। जातिपञ्चेदार्थादिगुणव्यक्तिषु जातेरनेदस्वीकारात्। व्यक्तिपञ्चे
 चदीर्घादिविशेषणविशिष्टाया व्यक्तेः। नीत्तपातदिवसनसं - तदेवदत्तव्यक्तेरि
 यस्नेदनाबोपपत्तेश्च परिजाप्यायां पाणनीयशास्त्रग्रहणत्वात्। शास्त्रप्रसिद्धा
 दिशास्त्रान्तरे दीर्घादीनामपि वर्णान्तरत्वेन परिगणनात्॥ संख्याधिक्यमविक्र
 मः॥ तथाहि। कात्यायनप्रातिशाख्यसूत्राणि॥ प्रधातोर्वागसमान्तायं व्याख्यास्या
 मः। तत्र प्रथमाः स्वराः। ते यथा॥ प्रइति। प्राइति। आइति। इइति। ईइति।
 उइति। ऊइति। ऋइति। ॠइति। क्रइति। कइति। लइति। वइति। शइति। षइति।
 सइति। हइति। एइति। ऐइति। ओइति। औइति। ऐइति। औइति। औइति। औइति।
 स्वराः। प्रथमं जनानि। तद्यथा किति रेवेति गिति घिति ङिति कवर्गः चिति छिति

॥४॥

जिति शिति झिति चवर्गः॥ ढिति ढिति ढिति ढिति ढिति ढिति ढिति ढिति ढिति ढिति
 धिति निधिति तवर्गः॥ पिति फिति बिति भिति मिति पवर्गः इति स्पर्शः। अथांतस्थाः चि
 त्तिरिति लिति विति। अथोष्माणः शिति षिति सिति हिति। अथायोज्जवाहाः॥ प्रः इ
 नि विसर्जनियः। कइति जिह्वा मूलीयः पइति उपध्मा नायः। अं इत्यनुस्वारः। अं इति
 नासिक्यः। कं खं गं घं इति यमाः। एते पंचषष्टि वर्णाः। ब्रह्मराशि रात्मा वाच इति
 पाणिनीयशिष्टायां तु त्रिषष्टिश्चतुःषष्टिर्वा वर्णाः संभवतो मताः। प्राकृते सस्कृ
 ते चैव स्वयंप्रोक्ता स्वयंनुवाः॥ १॥ स्वरा विंशति रेव श्यस्पर्शानां पंचविंशतिः। या
 दयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारश्च यमास्मृताः। २॥ अनुस्वरोऽपि सर्गश्चः कः फौ चापि
 पराश्रयो॥ दुः स्पर्शश्चेति विज्ञेया लकारः छुत एव चेति। वर्णानां त्रिषष्टि संख्या
 कत्वं चतुःषष्टि कत्वं च श्रूयते॥ तत्र पञ्चदशे पंचषष्टि पञ्चात् किं - वेदयं

परिहृतमिति शंकायां नुच्यते॥ त्रिषष्टिवर्णपक्षे दीर्घलृकारस्तु लृकारश्च न
 गण्यते॥ चतुषष्टिवर्णपक्षे दीर्घलृकार न गण्यते॥ कृतस्तु गण्यते॥ प्रातिशाख्ये
 तु त्वर्णस्य भेदत्रयमपि गणितं निति॥ पक्षत्रयं सिद्धं॥ वकारस्य दीर्घादयो न
 सन्ति शिष्टापञ्जिकायां लिखितं वचनं प्रथमपक्षपरं॥ द्वितीयपक्षे तु दीर्घभेद
 मात्रं निषिध्यते॥ तृतीयपक्षे तु दीर्घोपिन निष्यते॥ अत्र मुनीनामनुजव
 प्रमाणं॥ अतएव शिष्टायां मुक्तवर्णः संभवतो मत्ता इति नो बोधानुभवः॥
 यथानुजवं परिगणिता इत्यर्थः॥ संध्यक्षराणामपि ह्रस्वानसंति शिष्टा
 पञ्जिकायां लिखितास्मतिरनुजवमूलैवतिवेधे॥ पञ्चदुःस्वरो नाम ह्रस्व
 लकार इति केचित्॥ नासिक्यसंज्ञोऽङ्कारो दुःस्व इत्यन्ये॥ पुंकारो नाम दीर्घ
 त्वमापन्नो नुस्वार एव॥ तथा चोद्बुद्धिः॥ अनुस्वारावं-आ इति द्वितीयोऽनु

॥५॥

स्वाराङ्ग इति केचित्पदिशंति॥ तथा च शिष्टांतरश्लोकः॥ यथा सौ राक्षका ना
 रि-अहं इत्यतिभाषते॥ एवं रङ्गे विजानियात्स्वरे-अहं इव रेदया इति॥ अस्या
 निव शिष्टायां नासिक्यस्य स्वरूपलक्षणं स्थानियमभ्योपदिष्टः॥ तथा हि-अ
 लो कुवाणानाघोषोदंतमूल्यः यस्वरानुगः॥ अनुस्वारस्तु कर्तव्यो नित्यं हो-श
 षसेषु च॥१॥ अनुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानिया-अयोगवाहा इत्यु
 च्यते॥ अकारादिनावर्णसिमुदायेन संहिताः संतोऽयोगा-आत्मानं वहंतीत्य
 योगवाहा॥ इति युज्यते॥ यमानां त्वयोगवाहसंज्ञानास्ति तेषामकारयोगवा
 त्॥ विच्छेदात्मकत्वेन स्वरयोगानुपपत्तेश्च॥ परिषद्भाष्येपि यमस्य पर्यायो
 विच्छेदराष्ट्रः कृतः॥ तस्मात्साहिताः विच्छेदरूपमयमस्य वर्णधर्मत्वं वास्तवं॥
 औपचारिकं तु वर्णत्वमिति सूक्ष्मधियो विज्ञावयंतु॥ तेन वर्णधर्मत्वपक्षे

माश्रित्य यमानां द्विर्भावादिकार्यं व्याकरणेन क्रियते। कार्यं नुपयोगाच्च। पा
 रिनायवर्गसमाप्ताये यमानपठिता इति विद्वांसो विद्वां कुर्वन्तु। नारदो ह
 द्विजां यमस्य वर्णां गमत्वं मन्त्रिहितमिति शिक्षाभाष्ये। अथ कवर्गीयाश्चत्वार
 एव यमाः। वर्गांतरायास्तु नेत्यत्र विप्रतिपत्तिः। तथा हि। स्वयां यमा इति सि
 द्धांतकौमुदीस्थकारिका व्याख्याने वर्गाणां प्रथमद्वितीयाः स्वयः। तथा तेषामे
 यमा इत्युक्तं। तेन वर्गांतरायाणां मपि यमत्वं मस्तान्तिप्रतिजाति। किंच यमा
 नां पूर्ववर्गसिद्धत्वात् स्वयं यमप्रत्याहारग्रहणेन तदुद्देशेन सिद्धे पुनर्यमग्रहणे
 स्वरूपनेहमपि बोधयति। किंच वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां पंचमेपरे मध्ये यमो ना
 म पूर्वसिद्धो वर्गः प्रातिशारण्ये प्रसिद्ध इति। तत्रैव यमस्वरूपनिर्देशे वर्गेष्वि
 ति बहुवचनश्रवणात्पंचानामपि वर्गाणां चत्वारश्चत्वारो यमा नैवेति इ ॥६॥

तिसिद्धं। तत्र पंचमेपरे इत्येकवचनायस्मिन् कस्ति स्मित्यं च मेपरे इत्यर्थ
 उक्तो न वेति। पारिषदाभ्ये च यज्ञः याज्याहक्यमिति यमोदाहरणेषु वर्गांतरा
 ययमोदाहरणसत्त्वादिशोधोद्बोधः। एवं स्थिते सिद्धान्तकौमुद्यां पतिन्कवर्गाः
 चत्वारः मन्त्रिः सन्तात्यत्र करेण घेभ्यः परेतत्सदृशा एव यमा इति कव
 र्गानां चोदाहरणानि तु दिग्दर्शनमात्रमिति प्रतीयते। न च तत्र कोशद्यानां च
 तुर्णां विद्वांस्यपेक्षाद्यानां चतुर्णां मिति। अथवा वर्गेष्वाद्यानां चतुर्णां मि
 ति पाठांतरं कल्पयित्वा कवर्गीयग्रहणं समाधेयमिति वाच्यं। वर्गेषु भवा
 यर्गाः पंचविंशतिवर्गा इति तृतीयपक्षे व्युत्पत्तिरिति। ग्रंथकारेण सांदि
 ग्धत्वात् तथा पाठांतरं न कृत्तिमिति प्रतीयते। तस्मात्कात्यायनयाज्ञकल्पमा
 दिना नारदो द्विजाकल्यादिभुनिमतपयोनिचनया कवर्गीयाश्चत्वार ए

ययमानि स्याः। बर्गो तत्रिधाराणां तु यमस्य निवृत्तिरिति शिक्षायां चत्वारश्च
 यमास्मता इत्युक्तं गगवता पाणिनिना परशास्त्रप्रणयने वर्णविवेको न स
 त इति स्वयमेव तदर्थं शिक्षाशास्त्रं प्रणतमिति शिक्षा आहुः। तत्र क्रुत्स्व
 धेयुतानां जिन्नवर्णत्वं कृतं। व्याकरणे तु ना। अनेह का ईह शास्त्रे गुण इति
 क्रुत्वादानां गुणत्वसंगीकृत्य लाघवाय जिन्नवर्णत्वं न तत्तमित्यस्य स्वतंत्रे
 छल्यमुने विवक्षिते वप्रमाणं शास्त्रद्वये पुरुषतादानां गुणत्वमेव न तु वर्णान्तर
 लमिति वर्धाधर्मविचारविशेषस्तु मत्कृतायां तदंगमाजायां दृष्टव्यः। वस्तु
 तस्तु पाणिनीयतत्त शिक्षापेक्षया कात्यायनतत्तं प्रातिशाख्यं बलवत्तया
 क्सेणे हि उत्तरमुनिनां ग्रामाण्यमित्युक्ता पाणिनीयसूत्रापेक्षया कात्यायन
 तत्तवार्तिकस्य बलाय स्वरमाहुः। ततश्च त्रयोपि शास्त्रे इत्येते स्वराः शृणुर्थ

७

चिंतकेः। द्विचत्वारिंशद्व्यंजना येनावा न वर्णसंग्रह इति कात्यायनोक्तं पंच
 ष्टि संज्ञानि विवक्षिता। मंत्रशास्त्रे क्क्षेपीनस्तु क्रुत्तवर्णयोर्व्यंजनां शंभ्यंजनत्वेन ग
 तार्थं मयं ते। स्वरांशश्च स्वरांतरे तर्जयामि इति वदंति। कवर्गपंचमं चवर्गपं
 चमं चमं त्रेष्वनुपयोगादनुस्वारेण गतार्थं चाहः। प्राततजनाश्च तथैव व्यय
 रसिद्धिं कुर्वन्ति। सूक्ष्मधियां वस्तुना दयं र इति विस्तरजयादिरप्यतो सिद्धे
 वार्तिसमाप्तायः संख्याने देवि चरितः। यथाप्रज्ञं प्रद्विष्टे यं वर्णसंज्ञा विवेचना।। रव्या
 रा इति श्री परदवाक्यप्रमाण परावरी एवामजीश्वरात्मजा शाधर नटविरचि
 ता वर्णसमाप्ताय विवेचना समाप्ता।। श्रीगणेश।। अथ वर्णसमाप्ता
 यगुणानां वर्णनेष्टया।। वर्णनाम चत्वारणं च विवेकः क्रियते मूर्ध्नि स्फुटं।। १।।
 यद्यपि प्रत्याहारादि कस्य नासौ गगवता नाप्यकारेण अक्षरं तत्तं विपा

दशोते कालरोक्षरमित्यक्षरं संज्ञानिर्वचनं तत्तं । तेन प्रत्याहारां तर्गतवर्ण
 ना मक्षरसंज्ञाप्यस्तीति सिद्धं । तथापि प्रातिशाख्ये विवेकः कृतः । तथाहि । त
 समुदायो ह्रस्वमिति सूत्रं । तेषां वर्णानामेकीजावलक्षणः समुदायो ह्रस्व
 जवतीति तद्भाष्यं च तथा च । आदिस्थे क मक्षरं । वर्णस्तु प्राकाररेफदीर्घकारा
 रव्यास्त्रय इति जेदः सिध्यति ॥ पुनर्व्यवहारसिध्यर्थं सूत्रांतरं वर्णविति । तस्य
 भाष्यं च । वर्णसमुदायो वा वर्णो वा । अक्षरं जवति । व्यवस्थितविभाषाचेयं
 स्वरः केवलो अक्षरं जवति । व्यंजनसमुदायो हि स्वरसहित एवाक्षरं भवतीति
 अयं विवेकः । प्रायेण छंदो विषय इत्याहुः । अथ वर्णगुणः पुरुषस्य स्थूलत्व
 तृणलगेरलाहय इव स्वरूपजेदमवहारसाधकाविशेषणान्तराये च
 धमस्ति गुण इत्युच्यते । तत्र ह्रस्वदीर्घस्तु तानां प्रातिशाख्यादिमते जित्त